

Քանի չափ մեկնութիւններ արուած են այս մասին, ըստ զեռ գիտութիւնը չէ կրցած վերջին խառն ըսել: Ընդհանուր կարծիք է որ ըլլայ կամ Գրիստոն, կամ Գրանայապետ մը, կամ կայսր մը: Բայց լատադոյն է խոստովանիլ Տանգէի հմուտ մեկնիչներէ միոյն՝ Կրաթիւօ տէ Պամպալիոյի չես՝ թէ չենք հասկընար:

105. Պոլիսի ծնամի Ֆելլորոյի ու Ֆելլորոյի մէջ: Անգղոստան մ'ալ այս է, և որուած ոչ գոնացուցէ մեկնութիւնները չըրկնելու համար, խոստովանիք Պոթալիոյի չես թէ չենք հասկընար:

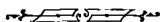
107. Կամիլլա, զուարթ Մետաքոսի արցային Վլուկեանց, կոյս պատերազմող՝ զոր յիշատակէ Վիրգիլ յենեականին, է, 803. ԺԱ, 535. ԺԲ, 768-831:

108. Երիտալ կամ յոռ, երիտասարդ արակացի, մեռաւ ի պատերազմին ընդդէմ Վլուկեանց՝ իմէալ, թ, 179, և այլն: — Տուռմու, իշխան Հոռուտուլեանց, սպանակեցաւ ինեաւսէն՝ իմէալ, ԺԲ, ԳԻԵՐ: — Նիսոս, արովացի, ըարեկամ Երիտալի, որուն չես մեռաւ, իմէալ, թ, 179, և այլն:

117. Անգղոստանի Յայտնութեան զորք այս հաստատուի: «Յակնացի մեռանք, և փախիցէ ի Յոցանէ մահ» էլ. թ, 6. Քերթողը նրկորդ մամ կ'ուէ, վասն զի ըստ իւր զապափարին, մեղաւորը արգէն իսկ մեռած են մի անգամ:

122. Երանուէին՝ որ պիտի առաջնորդէ Տանգէի արքայութեան մէջ:

134. Քաւարանի գուռ:

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՊՈԼԻՏԷՆ ԴԷՊ Ի ԱՆԿԻՐԻԻԱ

ՈՒԼԵԳՐԱԳԱՆՆ ՏԵԼԵԳՐԱԳՐԱԿ

ՎԵՐՋԵՐԻՍ Յոշիտա Մոնէնրի իտալացիին ձախորդութիւն մ'ընելով՝ կոստանդնուպոլսէն դէպ ի Ալեկիարիա՝ իոր նաղեգրական տեղեկութիւնները հրատարակած է Միլանոս Illustrazione italiana կոչուած շաբաթաթերթի սեպտ. 38 և հոկտ. 40 և 43 թիւերուն մէջ, հանդերձ Ալեկիարիոյ և անոր մի քանի պատմական հին շինքերոս և այլ առարկայից պատկերոք: — Ուրախ որ յիշեալ թաղաքին թէ բնակչաց և թէ գլխաւոր տեղեաց վրայոք՝ արդէն բառական գոնացուցիչ տեղեկութիւնք հրատարակուած են մեր հին Քաղաւիկայաց մէջ, սակայն հանդերձ այսոս՝ բոլորովին շահեկանութիւն գոյր չեն համարիր վերոյիշեալ ձեղինակիս տեսած նոր տեղեկութիւնները եւս թարգմանելով հաղորդել ընթերցողաց, ըստ որում նա գրեթէ երկու շաբաթ չափ զեգերելով նոյն քաղաքին մէջ՝ քա-

աղան գնեղական այցը դիտած և անորոշելի ոճով նկարագրած է թէ անոր բնակչաց արդի կացութիւնը, և թէ մանաւանդ հոն գտնուող Մշտնոս կայսեր Յիշատակարանին և ուրիշ հին շինքերոս կամ առարկայից մնացորդները, որոնք անտարակոյս քառական հետաքրքրական և շահեկան պիտի թոշին յալս հետախոյզ պատմաբանից:

Հ. ԵՓՐԵՄ ԱՐԱՒԱՄԵԱՆ

Ա.

Ելթէ ոք փափագի զէպ ի Անկիրիա գացող շոգեկաօք ճանապարհորդել, պէտք է կանուի Գարաբէջի կամուրջին վրայ գտնուի, և յետոյ մտնէ շոգեկանիկի մը մէջ, որ կը փոխադրէ ճանապարհորդները մինչեւ Հայտար փաշայ, որ է գլխաւոր կայաւան՝ ասիական ափանց վրայ գտնուող երկաթուղւոյն:

Գրեթէ կէս ժամ ճանապարհորդելով՝ շոգեկանիկն կը հասնի ասիական ծովեզերաց վրայ, և ճիշդ կը մտնեայ Անատոլոյի Արեւելեան Երկաթաշոյ ընկերութեան կայաւանը, որուն զործածութիւնն շնորհուած է Բեդլինի գերմանական զրամարկին, 99 տարուան համար. Երկաթուղւոյ առադան՝ որ Գերմանիոյ մէջ շինուած է, շատ զեղեցիկ է և շատ լաւ պահուած. հաղուագիւտ բան թուրքիոյ մէջ. Ես տեղս կը բռնեմ շոգեկաղբին մէջ, ուր արդէն տեղաւորուած կը գտնեմ նաեւ երկու հայեր, որոնք առանց բնաւ իմ վրաս ուշադրութիւն դարձնելու և բոլորովին անտարբերութեամբ մը կը հանեն իրենց կօշիկները, և ամենայն գողտրիկ կերպով կը փայտային իրենց ոտքերը՝ սպասելով շոգեկանի մեկնելու ժամուն: Քանի մը վաղիկան սպասելու յետոյ ճամբայ կ'իջլէ շոգեկաղբն, և կ'ընծայէ իմ աչացս Քաղեղդոնը, Մոսան և Քալամիշը, հանգրծ իրենց վայելազգեղ ամարանդներով, որոնք ասդին անդին զրուած են առանց կարգի մը, շրջապատուած ընդարձակ պարտէզներով. տեսարանն Հիանալի է հոս, և բոլոր ճանապարհն մինչեւ Էսկիշէ հոս ամենախորտիկ է: Մէկ կողմէն երեւան կու գայ Մարմարայի ծովը, և միւս կողմէն՝ ուռնալից արօտաներն և ընդարձակ դաշտերն՝ այգիի պէս մշակուած:

Նիկոմիդիոյ մէջ կը գտնեմ բազմութիւն մը ձիոց, որոնք տւրուվեցնէն յանձնարարուած են և կը սպասեն հոն մասնաւոր շոգեկտրքի մը զայտեսան, որ պէտք է զանոնք Կոստանդնուպոլս փոխադրէ։ Երեկոյեան ժամը 6ին կը հասնիմ յէսկիշէնիւր, և կը ստիպուիմ գիշերն հոս անցընելու, վասն զի երկաթուղին՝ թերեւս գիշերը ճամբան մուտը չու վախէն՝ օրուան մէջ միայն կը ճանապարհորդէ։ Եփիւսեանիմ կայարանի զիմացը գտնուող պանդոկին մէջ, որ ինձ բաւական մաքուր կ'երեւի, սակայն այս ալ կը խոստովանիմ որ՝ գիշերը կը ստիպուիմ անկողնոյ ծածկոցաց ներքեւ մտնել, այն մաքարոյձ կենդանիներու երկիւղով՝ որոնք աւանաւատ են Թուրքիոյ մէջ։ Առաւօտը ժամը 6ին կու գան զիս արթնցընելու, և 7ին շոգեկտրքն ճամբայ կ'ելլէ զէպի Անկիւրիա։

Ճանապարհն մինչեւ Անկիւրիա չափազանց միօրինակ է. շոգեկտրքն կ'անցնի ընդարձակ ճաշիմներու քովէն՝ որոց մէջ կ'ապրին բազմաթիւ արագիւններ, վայրի բազրեր, ճայեր և ամէն տեսակ ջրային թռչուններ։ Մտքէս կ'ըսեմ, թէ այս տեղացս վատաւոր զօդ ջերմութիւնն պէտք է բազմաթիւ զոհեր յառաջ բերած ըլլայ. և իրացընէ, երկաթուղւոյ գծին մօտ կը հանդիպիմ հայաբնակ գիւղերու, որոնք ամբողջապէս անապատ դարձած և իրենց բնակիչները փնացած են վատաւոր զօքէն։ Անկիւրիայէն քիչ հազարաւոր հեռու կը դադրին ճաշիմներ և կը սկսին լայնափիւս մարդապետներ, որոց մէջ ազատութեամբ կ'ապրին մոնախիւր կոչուած այծերն, երկայնահեր, սպիտակափայլ, ծածանուտ և հնաշխարհիկ գեղեցկութեամբ, Երկաթուղին ամենաեղկայն կորագիծ մը կտրելէն յետոյ՝ վերջապէս աչացս տոջն կը հանէ Անկիւրիան, կատունբու և այծերու քաղաքը, որ ճիշդ ամփիթէատրոնի ձեւով կառուցուած է բլրակի մը վրայ, որոյ բարձրութիւնն է գրեթէ հարիւր քմար կայարանի դաշտավայրէն։ Քաղաք, ինչպէս Թուրքիոյ միւս բոլոր քաղաքներն՝ կոյտ մ'է փայտաշէն տներու, գրեթէ իրարու վրայ զիգուած, միայն այն ծածանուտ և տարտամ գիծը մերթ ընդ մերթ կ'ընդհատեն բերդերն և

պարիսպներն. սակայն ինչ որ ալ ըլլայ, Անկիւրիա իւր գերազանց կերպով բանաստեղծական դիւրքին համար՝ ամենաշիւնայի կ'երեւի յայս ճանապարհորդին։ Փողոցներն ընդհանրապէս նեղ են և աղտոտ, և տխուր երեւոյթ մ'ունին՝ թերեւս տուններուն մուլթ զոյն մ'ունենալուն պատճառաւ, որոնք սովորաբար շինուած են արեւու տակ չորցած յարգախառն շաղախով։ Շրջապայելով զէպի վանառանոցը տանող զլիսաւոր ճամբան՝ կը տեսնեմ ամէն տեսակ անձինք. Չաբէլներ, պատատուած իրենց նեղ վերաբրուաց մէջ և մէջքներին զօտի մը կապած. Հայեր, որոնք արդէն կը ճանչցուին իրենց կերպարանքէն. Թաթարներ, որոնք կու գան աւիական Ռուսաստանէն. հոլիւք և երկրագործը շրջակայից, որոնք ամբողջովին ծածկուած են իրենց լայն քէփէնէքներուն մէջ. պաշտօնատեսարք, զինուոր, ամէն կրօնից քահանայ, բազմաթիւ երամակներ ուղտուց՝ որոնք ցորեն կը տանին վանառանոցը. արարձիաւորներ՝ որոնք արշաւաստյոյր կը կտրեն կ'անցնին այդ ճամբաները՝ սպաննելու վտանգի մէջ գնելով թէ՛ ձիերը, թէ՛ անցնողները և թէ իրենց գիրենք. և այս գործողութիւնս կը կատարեն բոլորովին անտարբերութեամբ մը։ Հոս աչքի դարնոյն՝ երեւակայական շարժում մ'է գոյներու, տարօրինակ ծանօթութեանց, որոնք իրարու հետ խառնուելով կը ներկայացընեն անսովոր տեսարան մի՛ զոր մարդ կը դիտէ ապշած և շուսքամ։ Այս երկիրներուս մէջ՝ տակաւին ցուացմամբ միայն մօտ գտած ըլլալով եւրոպական քաղաքականութիւնն, ինչպէս որ մենք եւրոպացիքս կը փափաքէինք՝ այնպէս կը տեսնենք հոս իրական Արեւելքը՝ զիս իւր կատարեալ անարատութեան մէջ պահուած։

Անկիւրիա, որ այժմ խեղճ ու աղքատ կ'երեւի մեզ, սակայն պատմութեան մէջ փառաւոր անցեալ մ'ունեցած է, որուն անսուտ վիայք են այժմ ամենուրեք սփռուած բազմաթիւ հետքերն։ Շատ դրոյցներ կան Անկիւրիոյ ծագման մասին, զորս աւելորդ կը համարիմ յիշատակել հոս՝ ընթերցողքը չէ՛ ձանձրացընելու համար։ Միայն ըսեմ, թէ տասնեակ մտարի բնակած են հոս լատինք,

զանազան եկեղեցիներ կառուցանելով և բեր-
զը նորոգելով: Սուլզան Մուրատ Ա տիրեց
անոր յամին 1402, յետոյ Չրպուռապատի
պատերազմին մէջ Մոնղոլներու ձեռքն բնկաւ,
բայց զարձեալ շուտով ձեռք ձգեց զայն Մէ-
հէմէտ Ա, և ապա այնուհետեւ միշտ Օս-
մանեան պետութեան մասն եղաւ:

Այժմ ժողովուրդն խառն է և ընդհանրա-
պէս բնաւորութեամբ շատ բարի են. մեծ
մասն կազմուած է Թուրքերէ՝ որոնք առա-
ւելապէս Ալպանիացի և Չըրքէներէն են.
սակայն կան նաեւ ուրիշ զանազան ազգեր,
որոց մէջ կը գտնուին թալկաւն հին Գա-
ղատացիք՝ որոնք երկրին բնիկներն են:

Թուրքերն մեծաւ մասամբ՝ կը զբաղին պե-
տական գործերով. բնիկներն՝ երկրագործք
են, իրենց զիրենք նուիրած անասնապար-
մանութեան, և կը զբաղին տեղական ալյ-
ուելայլ ձեռագործական արուեստներով: Յոյնք
և Հայք, գրեթէ ամէն կողմ տարածուած են
և ընդհանրապէս վաճառական և սեղանաւոր
են: Ամէնքն ալ առհասարակ կը խօսին թուր-
քերէն, և Յունաց մեծ մասն և՛ իսկ իւր
մայրենի լեզուն գիտէ:

Հասնելուս յաշորդ օրն՝ քաղաքն բոլոր
տակնուիրայ էր, յետիֆններու մեկնելուն պատ-
ճառաւ. սորա պահեստի զինուորներ են՝ ու-
րոնք արդէն ծառայութիւն մատուցած են
տէրութեան, և այժմ զարձեալ կը կանչուէին
պատերազմի համար: Առաւօտը կանուխ ես
ալ կայարանը գնացի, և սակաւիկ մի սպա-
սելէն յետոյ, տեսայ՝ որ քաղաքէն դանդա-
ղաբայլ կը հասնէր գունդ մի զօրաց, որոնք
ամէնքն ալ կատարելապէս զինուած չէին և
սոցա առնելէն կու գար առանձին խումբ մը
անարուեստ երաժշտաց, և ահագին բազմու-
թիւն մի ծնողաց և բարեկամաց: Ամենուն
տեղաւորուելէն վերջը, իմամ մը կը սկսի
անցնիլ իւրաքանչիւր խմբի առջեւէն և համ-
բուրել ալ անոնց իւր ձեռքը, զոր և ամե-
նայն յարգանքօք զէպ ի իրենց ճակատը կը
տանին. յետոյ իմամն զէպ ի յԱրեւելս դառ-
նալով կը սկսի աղօթք մի՝ զոր և բոլոր մար-
դիկ, կանայք և մանկունք կը կրկնեն, թիզ
մը ձեռքերնին վեր վերուցած, որ և կը վեր-
ջանայ ընդհանուր Ամենով մը: Տեսարանն

սրտաշարժ էր... Զանգակի տոալին հնչման՝
հայրերն իրենց որդիքը ճանապարհորդաց
սենեկին մէջ առած՝ կը սկսին արտառուօք
համբուրել և փայփայել զանոնք. ընդհակա-
ռակն զուրաբ՝ մայրերն և ամուսինք յուսա-
հատաբար կու լան ու կ'որոհան և մերթ ընդ
մերթ կը դադարանան:

Մեկնելէն քանի մը վայրկեան տալ՝ վա-
լին զուրս կ'հնէ սպասելու սենեկէն, և իսկոյն
կը սկսին քանի մը երաժշտական կտորներ՝
քան զօրս կը կանխէ միշտ «Փատիշահնէ՛մ
չօք եաշա» . և այդ հազարաւոր ձայներն կը
բարձրանան իբրու ձայն մի զէպ ի յերկինս,
մինչպե՛ս անդին աստիճանաւորք կ'ողջունեն
զիրաբ՝ տանելով իրենց ձեռքը զէպ ի բերան
և անկէց զէպ ի ճակատ: Մեկնելու ժամուն,
աղաղակներն, ողբերն և ճիշերն աւելի եւս
խլացուցիչ կը դանսան, կանայք կը մարին,
նոյնպէս արք ալ կը միացընեն իրենց սղ-
բերը ընդհանուր աղաղակին հետ . և շու-
գեկտօղն դանդաղաբայլ ճամբայ կ'ելլէ և
կ'աներեւելածնայ:

Եփրատի, 25 ապրիլ.

Գովաթ (պահանորդ) մը կու գայ առաւօտը
ժամանակին զիս տեսելու, բայց ինծի կը
յայտարարէ, թէ խոհեմութեան համար պէտք
է հետերնիս տէրութեան պաշտօնեաներէն
մին ասնուկ, ապա թէ աշխատանքս ասոր
դժուարին կ'ըլլայ մտնել մզկիթաց մէջ: Միտ-
սին զօնագը կ'երթանք, ես կը գիմեմ՝ վալիի
օգնականին՝ որ ամենայն ազնուութեամբ իմ
աբամադրութեանս կը թազու ուտիկանապետ
մը: Շրջապայութիւնս կը սկսիմ քաղաքին
ծայրէն, կ'երթամ տաճակեան գերեզմանոց
մի՝ Ազգոսաստի տաճարին մօտ, ուր գեանին
մէջ մտուած կայ կ'ըսեն ինձ շատ սխմեր:
Եւ յիբաւի, կը գտնեմ հոն տարբեր արա-
մազծով սիւներ, որոնք զետեղուած են կար-
գաւ գրեթէ 250 մետր գուցէ և աւելի ամեն-
ուղիղ գծի մը վրայ: Այժմ անոնցմէ հինգ
հատ միայն կանգուն մնացեր են: Սակայն
ես կը տեսնեմ նաեւ ուրիշ այլեւայլ անխոյսկ
սիւնակներ՝ որոնք կը զարգարեն Հայոց և
Թուրքաց շիրիմները: Եւ ջանամ ձեւացնել
յատակագիծը, բայց չեմ յաշորդի, վասն զի

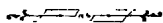
սիւններէ և հռովմէական պարսպաց հետքերէն զատ ուրիշ բան չեմ գտներ հոն. սակայն այսու հանդերձ, այն համոզմամբ անկէ դուրս կու գամ, թէ պէտք է որ այս տեղ ժամանակաւ ձիրքի ձիրքի մ'եղած ըլլայ, վասն զի քաղաքին ամենէն հորիզոնական մասին մէջ գանուող այսպիսի ընդարձակածաւալ շէնք մը պէտք էր այս նպատակին ծառայած ըլլար. մանաւանդ որ Ազոտոսի տաճարին յունական արձանագրութեանց մէջ եւս կը յիշատակուին խաղեր, արշաւահանդէսք և պատերազմական խաղարկութիւնք՝ որոնք կը կատարուէին Անկիւրիոյ ամփիթէատրոնին մէջ՝ տաճարի նուիրագործութեան յեղանակին: Եւ ի՛նչ իսկ կրնամ ստուգել, թէ ճարտարապետութիւնն ի՛նչ կարգի կը վերաբերի. վասն զի գերեզմաննոցին մէջ կը տեսնեմ ասդին անդին ցրուած ամէն յեղանակի կտորներ, որոց վերայ չեմ կրնար նշմարել և ոչ իսկ փորքի հետք մը ակաւեղած. գէտի կամ շէնքի ուրիշ մասի մը: Ստոյգ է որ, եթէ պեղումներ կատարուին՝ անտարակոյս երեւան պիտի գտնուէր ժողովարար տարապետական կտորներ, որովք կարելի պիտի լինի վերստին ի լոյս հանել շէնքը իւր կատարեալ ամբողջութեամբ: Ահոս որ այժմ ոչ թէ միայն պեղումներ չեն կատարուիր, հապա նաեւ եղած ամենակարեւոր կտորներն իսկ օր ըստ օրէ կործանելու և ջնջուելու վրայ են...:

Վերայիշեալ ամփիթէատրոնին մօտ, և միշտ Ազոտոսի տաճարին ջրվերը, կը գտնեմ հռովմէական պարսպաց մնացորդներ՝ զրեւ. թէ 2. 20 մ. թանձրութեամբ. տեսնելով նաեւ կամարի մաս մի և վար իջած աղեղ մը, կը հարցընեմ առաջնորդիս, թէ զիտէ արդեօք ի՛նչ են այդ աւերակներն. և նա ի՛նչ կը պատասխանէ պիւր չօգ եւքի համաւ, այսինքն է ամենահին բաղնիք մը...:

Գերեզմաննոցէն կ'իլլին և կ'ուղեւորեմ գէպի ի հրապարակն՝ ուր կանգնուած կայ յաղթական կոթող մի՝ ի պատան Յուլիանոս Ուրացոյին. ստուգիւ բիւզանդական յեղանակի գործ է այս, բնաւ արձանագրութիւն չկայ վրան: Սեան բունը՝ որ իրարու վրայ զրոյսած մատանեմէն զարդերով կազմուած է, կը

հանդչի գետնէն բարձր ընդարձակ պատուանդանի մը վրայ: Ինծի կ'ըսեն, թէ ի սկզբան անոր պագածին վրայ արձան մի կար և յետոյ կործանեցաւ, այժմ՝ արձանի տեղ՝ արագիւններու բոյն մի կայ հոն... Իբր թողում Յուլիանոսի կոթողը և վերադառնամ գոհագր, տեսնելու համար հոն արձան մի՝ զոր շատ կը գովէ ինչ ոստիկանապետն Յիրաւի շատ գեղեցիկ է. բայց ահոս որ՝ մարմինները միայն պիտելով գոհ ըլլալու է հոս, իսկ զլուսնները ո՛չ բնաւ. վասն զի արձան մի զըտնուելուն պէս՝ իսկոյն կը զլիստեն գայն: Այս արձանը նստելու դիրքին մէջ է. մինչեւ պորտը մերկ է, իսկ մարմնոյն մնացած մասն փաթածուած է պարեգօտի մը մէջ՝ որ կը պալաւոյի սրունից մէջտեղը, ոտքը մոյկ հազած է. կը պակսին զլուսն և ձեռքերն. արձանն շատ սիրուն կերպով կաղապարուած է: Մարմնոյն համեմատականութիւնը վայելուչ են, և նոյն իսկ զգեստին ծալքերն ալ ամենայն զգաստութեամբ եղած են: Ամբողջութեան մէջ գեղեցիկ գործ մ'է:

Շարայարելի

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ

ԲՆԱՇԽԱՐՀԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

ՈՐՉԱՓ տիւր, որչափ և որքալի մեր քնաշխարհի մերկայ վիճակն, այնքան սիրելի, այնքան և ցամկալի իւր սարսուկաց որդեկաց Ռամար իրենց հարց և Նախմեաց կամգուն և կիսակործան ամմաի յիշատակներն, զորս մերկայիս կը ուկլիմք մասն սուր մասն քաղաքոց ռոճով ի մի ամփոփել: Եւ այդ Բնաշխարհի, կամ պարզագոյն եւս մեր երկրի աշխարհագրական ԲԱՌԱՐԱՆիս մէջ պիտի մկարագրենք.

Ա. — Մեր քորը մահաւմքները, գաւառները, քաղաքները, գիւղերը, լեռները, դաշտերը, գե-